

ФІЗІОЛОГІЧНІ І ПСИХОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ МОВЛЕННЄВОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ В НОРМІ ТА ПАТОЛОГІЇ³

Шеремет М.К., Кондукова С.В.

Відомо, що спілкування, а, значить, і мовлення людини виникають при наявності певних біологічних і соціальних передумов (В. І. Бельтюков, А. М. Богуш, Л. С. Виготський, А. А. Леонтьєв, Є. Ф. Соботович, В. В. Тарасун, А. М. Шахнарович, М. К. Шеремет та інші). Однією з таких біологічних передумов є сформованість органів мовлення, що продукують звуки (А. І. Гвоздев, Є. С. Трифонова, О. С. Ушакова та ін.). Дитина повинна навчитися відтворювати за допомогою органів артикуляції різні одиниці усного мовлення: фонем, склади, фонетичні слова (угруповання складів під одним наголосом), мовленнєвий такт (об'єднання слів за допомогою обмежувальних пауз) і фонетичні фрази (об'єднані єдністю інтонації такти).

Основу методики розвитку мовлення становить розроблене ще на початку двадцятого століття І. П. Павловим вчення про дві сигнальні системи вищої нервової діяльності людини, в якому пояснюється механізми формування мовлення. На думку І. П. Павлова, фізіологічною основою мовлення служать тимчасові зв'язки, що утворюються в корі головного мозку в результаті впливу на людину предметів і явищ дійсності і слів, якими ці предмети і явища позначаються. Мовлення розглядалося автором насамперед як кінестетичні імпульси, що йдуть в кору від органів мовлення. Ці кінестетичні відчуття він називав основним базальним компонентом другої сигнальної системи. «Всі зовнішні і внутрішні подразнення, всі заново утворені рефлекс, як позитивні, так і гальмівні, негайно озвучуються, опосередковуються словом, тобто зв'язуються з мовноруховим аналізатором і входять у словниковий склад дитячого мовлення».

Дослідження А. Г. Іванова-Смоленського, М. М. Кольцової, Н. І. Красногорського та інших розкривають процес розвитку другої сигнальної системи у дітей в її єдності з першою сигнальною системою. На ранніх етапах переважне значення мають безпосередні сигнали дійсності.

³ Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія:36. наукових праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова. –Випуск №27. – 2014.

З віком роль словесних сигналів в регуляції поведінки зростає. М. М. Кольцова відзначає, що слово набуває для дитини роль умовного подразника на восьмому-дев'ятому місяці його життя. Досліджуючи рухову активність і розвиток функцій мозку дитини, М. М. Кольцова дійшла висновку, що формування моторного мовлення залежить не тільки від спілкування, а й в якійсь мірі від рухової сфери. Особлива роль належить дрібній мускулатурі рук і, отже, виробленню тонких рухів пальців.

Теоретичний підхід до досліджуваної проблеми ґрунтується на уявленнях про закономірності мовленнєвого розвитку дітей, які були сформульовані в роботах В. В. Бельтюкова, А. М. Богуш, Л. С. Виготського, А. Р. Лурія, Ф. А. Сохіна, О. С. Ушакової, М. К. Шермет, Д. Б. Ельконіна та ін. На їх думку, природа формування мовлення полягає в тому, що по-перше, мовлення дитини розвивається внаслідок сприймання мовлення дорослих і власної мовної активності; по-друге, орієнтування дитини в мовних явищах створює умови для самостійного розвитку мовлення і, нарешті, провідним завданням під час розвитку мовлення дітей є формування у них мовних узагальнень і елементарного усвідомлення явищ мови і мовлення.

Мовленнєва діяльність – це активний, цілеспрямований процес, який опосередковується мовною системою і обумовлюється ситуацією, процес прийняття та передачі повідомлень. Психологічна природа мовлення розкрита О. М. Леонт'євим на основі узагальнення цієї проблеми Л. С. Виготським:

- мовлення займає центральне місце в процесі психічного розвитку, розвиток мовлення внутрішньо пов'язаний з розвитком мислення і з розвитком свідомості в цілому;
- мовлення має поліфункціональний характер: йому притаманні комунікативна функція (слово – засіб спілкування), індикативна (слово – засіб вказівки на предмет) і інтелектуальна, сигніфікативна функція (слово – носій узагальнення, поняття); всі ці функції внутрішньо пов'язані одна з одною;
- мовлення є поліморфною діяльністю, виступаючи то як комунікативна, то не є носієм прямої комунікативної функції, то як внутрішнє мовлення. Ці форми можуть переходити одна в іншу;
- у мовленні слід розрізняти його фізичну зовнішню сторону, форму і його смислову(семантичну) сторону;

- слово має предметне співставлення і значення, тобто є носієм узагальнення;
- процес розвитку мовлення не є процесом кількісних змін, що проявляється у збільшенні словника і асоціативних зв'язків слова, а є процесом якісних змін, стрибків, тобто це процес дійсного розвитку, який, будучи внутрішньо пов'язаний з розвитком мислення і свідомості, охоплює всі перераховані функції, сторони і зв'язки слова (О. М. Леонт'єв).

Ці характеристики мовлення вказують на необхідність приділення більшої уваги педагогів до змістовної, понятійної сторони мовних явищ, до мови як засобу вираження, формування та існування думки, до цілісного розвитку всіх функцій і форм мовлення.

Все більший вплив на методику логопедичної роботи виявляє психолінгвістика як галузь науки, яка розвивається на стику психології та мовознавства. Психолінгвістика визначає мовлення як діяльність, включену в загальну систему людської діяльності. Як будь-яка діяльність, мовлення характеризується певним мотивом, метою та складається з послідовних дій.

В першу чергу, це означає, що дітей слід навчати мовленнєвої діяльності, тобто вчити правильно виконувати окремі акти, мовленнєві дії та операції. В результаті правильного виконання мовленнєвих операцій утворюються автоматизовані мовленнєві навички (вимовні, лексичні, граматичні), формується «чуття мови» як здатність контролювати на основі зворотних зв'язків правильність вимови слів, наголосів, інтонацій (О. В. Правдіна). Але для мовленнєвої діяльності цього недостатньо. У дітей слід формувати не тільки мовленнєві навички, а й комунікативно-мовленнєві вміння (М. І. Жинкін). Необхідно створювати умови для виникнення мотиву висловлювання, а також для планування та реалізації мовленнєвих актів у процесі навчання мови і мовлення.

Розвиток звуковимови в значній мірі пов'язаний з вдосконаленням роботи периферичного мовленнєвого апарату. Розвиток же органів артикуляції в філогенезі нерозривно пов'язаний з формуванням їх диференційованої моторики (А. М. Шахнарович, В. В. Лебединский). При нормальному мовленнєвому розвитку дитина опановує звукову систему мови одночасно з розвитком загальної моторики і диференційованих рухів рук (Л. О. Бадалян). Особливо важлива для мовленнєвої діяльності координація роботи периферичного мовленнєвого апарату з роботою мовленнєвих механізмів

мозку, зокрема, з цією артикуляційною роботою тісно пов'язана робота м'язів рук (М. М. Кольцова). Тому в процесі розвитку мовлення важливо формувати і розвивати координацію рухів рук з артикуляцією. У той же час необхідно, щоб артикуляція, фонація і дихання були досить скоординовані між собою, а також, щоб рухи артикуляційного апарату співвідносилися з відповідними слуховими відчуттями (В. И. Бельтюков, Л. С. Волкова, Є. І. Тихеева, Д.Б. Ельконін і ін.).

Л. С. Виготським вперше було висунуто положення про провідну роль навчання і виховання в психічному розвитку дитини. На сьогодні це положення знайшло свій подальший розвиток і підтвердження в нейрофізіологічних дослідженнях. Встановлено, що, чим більш інтенсивний і різноманітний потік інформації надходить в мозок дитини, тим швидше відбувається функціональне та анатомічне дозрівання центральної нервової системи (П. К. Анохін, Л. О. Бадалян, Г. Р. Новікова, та ін.).

Висвітлюючи процес засвоєння дитиною знакової сторони мови, Л. С. Виготський підкреслював, що спочатку дитина оволодіває зовнішньою структурою мови, тобто звуковою. Вчені характеризують звукові одиниці мови з точки зору утворення звуку (це артикуляційні властивості мови), звучання (акустичні властивості) і сприйняття (перцептивні якості). Всі ці одиниці взаємопов'язані.

Дитина здійснює велику роботу, опановуючи фонологічними засобами мовлення. Для засвоєння окремих звуків мовлення їй потрібен різний час. Фонетичні спостереження дітей за артикуляцією створюють основу не тільки для формування мовленнєвого слуху, але і для розвитку культури усного мовлення в її вимовному аспекті. О. П. Аматыєва, Н. В. Гавриш підкреслюють, що вивчення живого, активного мовлення привчає дитину до спостереження за власним мовленням: розуміючи значення слова, він пов'язує його зі звуками, з яких складається це слово. Звідси починаються спостереження над вимовою слова, його виразністю, чергуванням і звучанням голосних і приголосних; діти починають замислюватися над роллю наголосу в українській мові, значенням інтонації, що і є об'єктом наших подальших наукових досліджень.

Література

- 1 Бельтюков В.И. Взаимодействие анализаторов в процессе восприятия и усвоения устной речи (в норме и патологии) / В.И.Бельтюков. –М.: Педагогика, 1977. –176 с.

2. Богуш А.М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років: [монографія] / А.М.Богуш –К.: Видавничий дім «Слово», 2004. –376 с.
3. Выготский Л.С. Развитие устной речи: в 6 т. / Л.С.Выготский. – М.: Педагогика, 1982. – Т.3. –С. 117–119 4. Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность / А.А.Леонтьев. – М.: Просвещение, 1975. – 214 с.5. Павлов И.П. Полное собрание трудов / И.П.Павлов. – М., Л., 1951. – т.3, кн.2. – С.215.6. Шермет М.К. Особливості формування вищої форми передачі інформації// Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова, Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. Зб. наукових праць. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2011. – No 18. – С.291–293. References1. Bel'tjukov V.I. Vzaimodejstvie analizatorov v proces se vosprijatija i usvoenija ustnoj rechi (v norme i patologii) / V.I. Bel'tjukov.

ГЕНЕЗИС МОВНИХ ФУНКЦІЙ У ДОВЕРБАЛЬНІЙ ТА ПОЧАТКОВІЙ ВЕРБАЛЬНІЙ КОМУНІКАЦІЇ ДІТЕЙ ⁴

Кабельнікова Н.В.

Ранній вік – це особливий період у житті малюка. У цей час відбувається стрімкий психічний і фізичний розвиток, закладається основа для подальшого формування та становлення дитини як особистості. Одним із основних досягнень раннього дитинства, що визначає розвиток психіки малюка, є опанування мовою та мовленням. Саме перші роки життя вважають найбільш чутливим періодом для інтенсивного розвитку мовленнєвої функції. Про це засвідчують дослідження вітчизняних та закордонних учених (Л.Виготський, О.Корнев, О.Лурія, Н.Манько, Ж.Піаже, С.Рубінштейн, Є.Собонович, В.Тарасун, В.Тищенко, М.Шермет та ін.) Науковці вивчали механізми мовлення, основні етапи його розвитку, фактори, що визначають мовленнєвий розвиток, етіологію та патогенез відхилень у становленні цього процесу.

Аналіз останніх публікацій і результати досліджень засвідчують, що кількість дітей з мовленнєвими порушеннями з кожним роком збільшується, а власне мовленнєві розлади набувають все більш складних форм. Досить часто мовленнєвий дефект взаємопов'язаний одразу з декількома порушеннями соматичного і нервово-психічного стану здоров'я дитини. Відхилення у мовленнєвому розвитку супроводжуються розладами когнітивних функцій,

⁴ інтеграція науки і практики в умовах модернізації корекційної освіти України: матеріали X Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Херсон: ПП Вишемирський В.С. – 2016. – С.76–79.

емоційно-вольової сфери, загального психічного і фізичного статусів малюка (Л.Бадалян, Г.Волкова, Ю.Гаркуша, В.Голод, Н.Манько, І.Мартиненко, І.Марченко, О.Корнєв, Ю.Лісічкіна, Ю.Мікадзе, К.Семенова, М.Шеремет та ін.). Таким чином, питання про генезис мовних функцій у довербальній та початковій вербальній стадії розвитку малюків набуває особливого значення в аспекті ранньої діагностики та профілактики відхилень у мовленнєвому розвитку дітей, зокрема тих, котрі відносяться до «групи ризику» щодо виникнення порушень нервової системи або мають перинатальне пошкодження ЦНС.

Формування мовлення протягом перших трьох років життя дитини, як засвідчують численні дослідження (Л.Бадалян, Б.Гриншпун, Л.Журба, В.Лубовський, В.Манова-Томова, О.Мастюкова та ін.), – це не просто кількісне накопичення словника, а є складним нервово-психічним процесом, що відбувається в результаті взаємодії дитини з навколишнім середовищем та в ситуації спілкування з дорослим. У цей період вона вчиться будувати перші фрази, робити перші мовні узагальнення. І, найголовніше, дитина починає активно опановувати функції мови, використовувати засвоєні мовні засоби для спілкування та взаємодії з оточуючими людьми.

Під поняттям «функції мови», ми розуміємо соціальне призначення мови як системи, пов'язаної з усією діяльністю людського суспільства [5, с. 60]. Соціальні фактори впливають не безпосередньо на мову, а через мовленнєву діяльність. Тому передбачається, що основні функції і підфункції мови – це ні що інше як функції мовленнєвої діяльності. Мовні функції – це функції продукту мовленнєвої діяльності – висловлювання, відповідно функції мовного знака [3, с.62]. Дословесні висловлювання дитини описувалися за допомогою виділених Є.Ісеніною чотирьох видів знаків (фізіо-, міміо-, кіне- і воко-знаків). Автором виокремлено наступні функції протомови [4, с.31]:

- 1) інструментальна («я хочу») – для задоволення потреб;
- 2) регуляторна («роби, як я кажу») – для контролю за діями іншого;
- 3) взаємодії («я і ти») – для досягнення контакту;
- 4) особистісна («ось і я») – для вираження власної індивідуальності і саморозуміння;
- 5) евристична («скажи мені») – для пізнання предметів та явищ, їх ознак, властивостей;